

STADS- EN DORPSGEZICHTEN EX ARTIKEL 20 VAN DE MONUMENTENWET

MARKEN, gemeente Marken

Toelichting

Het te beschermen dorpsgezicht omvat het op de bijgevoegde kaart (Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tek. nr. 099) met een stippellijn omgrensde gebied.

Geschiedenis

Het eiland Marken moet omstreeks 1200 zijn ontstaan, toen (ten gevolge van het stijgen van het zeeniveau) de steeds groeiende Zuiderzee tal van lager gelegen landen overspoelde en deed afbrokkelen. Dat Marken gespaard bleef, is te danken aan een van de kloostergemeenschappen die, evenals bij de vele inpolderingen in Friesland en Noord-Holland, ook de bedijking van Marken in de 13e eeuw ter hand nam. Deze kloosterlingen, behorende tot de Norbertijnerabdij van Mariëngaarde te Hallum in Oostergo, verkregen het eiland in het begin van de 13e eeuw in eigendom. Niet alleen werd door de werkzame monniken het gehele eiland bedijkt maar ook bouwden zij een klooster op een grote kunstmatige verhoging, die de naam Monnikenwerf verkreeg en later Kerkbuurt werd genoemd. Op een aantal van deze kunstmatig opgeworpen woonheuvels, de z.g. Werven, werden de burgernederzettingen aangetroffen. De monniken brachten vooral de landbouw, in die tijd de belangrijkste bestaansbron, tot ontwikkeling. Omstreeks het jaar 1345 maakte Graaf Willem IV van Holland aan dit nuttige monnikenwerk een einde. De Graaf liet n.l. bij wijze van vergeldingsmaatregel, na zijn nederlaag bij Stavoren, de kloosterlingen gevangen nemen en de uithof met kapel verwoesten. Gravin Margaretha ontvreemde in 1346 het eiland definitief van de abdij; zij verkocht een deel aan de bewoners en het overige aan de poorters van Amsterdam. Aan de belangrijkste bron van een bescheiden welvaart, de teelt van runderen en paarden waarmede de monniken een begin hadden gemaakt, kwam toen spoedig een einde. Voor de slechts geringe bevolking was het niet mogelijk de lange zeedijk te onderhouden, zodat al snel het land niet voldoende was beschermd tegen het opdringende water. De weilanden dienden voorlopig in de zomermaanden alleen

nog maar als hooiland en Marken werd al spoedig een eiland met een uitgesproken vissersbevolking. Dit bleef zo totdat de afsluiting van de Zuiderzee ook hieraan een einde maakte.

De sterk verspreide bewoning, geconcentreerd op de verschillende Werven, gaat op de vroege agrarische periode terug; zij was reeds aanwezig toen Marken nog een deel van het vaste land uitmaakte. Pas veel later, in de 18de en 19de eeuw, toen op de terpen geen bouwgrond meer beschikbaar was, ging men over tot het bouwen van paalwoningen, waarvan de oudste nog overgebleven voorbeelden worden gevormd door het al een eeuw of langer als "Nieuwe Buurten" aangeduide Moskou en Siberië.

Het eiland, dat bestaat uit zeeklei op een ondergrond van laagveen, heeft een uit een oogpunt van verdediging tegen de aanvallen van water en wind, moeilijke kustlijn. De dijk, die in eerste aanleg, zoals reeds beschreven, te danken was aan de 13de eeuwse monniken, bood ondanks herhaalde pogingen hem in stand te houden nooit voldoende bescherming. Een lange reeks van overstromingen en stormvloed, waarvan de laatste in 1916, deed dan ook tal van stukken land en dikwijls gehele woonbuurten in zee verdwijnen, terwijl gedurende de wintermaanden het laag gelegen land door gebrek aan bemaling onder water stond. Evenals in het vroege Friese en Groningse terpenland vormden dan de z.g. Werven op zichzelf staande eilandjes. Pas in 1930 werd zuidwestelijk van de Rozenwerf eenemaal gebouwd, waardoor het eiland tot polder werd gemaakt.

Bestaande situatie

Ondanks de sterke veranderingen, die Marken vooral sinds de afsluiting van de Zuiderzee sociologisch heeft ondervonden, alsmede door de aanleg van de in 1957 gereedgekomen dijk, die het opnieuw met het vaste land verbond, is het eigen karakter bewaard gebleven.

De vrijwel uitsluitend houten behuizingen, dicht bijeen geconcentreerd op de Werven, die als verhoogde nederzettingen oprijzen uit het lage polderland, en de relatie met het aan alle zijden nog aanwezige water, hebben het isolair aspect nog in

1.110519127012

vele opzichten doen voortbestaan. Ook de structuur van de werf-
bebouwing is sinds eeuwen vrijwel ongewijzigd gebleven. Veel van
de houten huizen dateren nog uit de 18de eeuw. Voorts is de
onderlinge relatie van vooral de kleinere Werven op geen enkele
wijze verstoord door latere bebouwing van het lage land. De inge-
boren vrees tegen het te laag wonen, die ook nu nog bij verschil-
lende vooral oudere bewoners wordt aangetroffen, is hiervan de
reden. Alleen tussen de Kerkbuurt en Havenbuurt en in een uit-
breidingsplan noordoostelijk op het eiland zijn sinds de laatste
jaren enige eigentijdse woonblokken verrezen. Ondanks deze nieuwe
woningen, die slechts ondergeschikt zijn aan de hoger gelegen, het
beeld bepalende, oude woonwerven, behoort Marken tot een van de
gaafste voorbeelden in ons land van een woon- en leefcultuur uit
vroeger tijd. Zonder overdrijving kan gesteld worden, dat hier een
cultuurhistorisch monument van de grootste waarde wordt aangetrof-
fen. Het is van nationaal belang dat deze situatie, die uniek is
in zijn soort, en als geheel van grote schoonheid is, bewaard
blijft. Op grond van deze redenen wordt voor het gehele eiland,
met inbegrip van een zône water er omheen, een regeling als be-
doeld in artikel 20 van de Monumentenwet voorgesteld.

Karakterbeschrijving van de Werven,

In totaal worden acht op werven gebouwde woonbuurten aange-
troffen. Noordwestelijk van het in 1825 door Koning Willem I uit-
gezette en afgegreppelde "kanaal", waarvan de verdere aanleg enige
jaren later werd opgegeven, bevinden zich de Kerkbuurt, Havenbuurt,
Kets en het Fort. Zuidoostelijk van het "kanaal", dat het eiland
over de gehele lengte van zuidwest naar noordoost doorsnijdt, be-
vinden zich de Witte Werf, Grote Werf, Rozenwerf en Moenischerf,
tezamen vroeger Zereide geheten. Geheel in het oosten, nog voor-
bij de uiterste punt van het eiland, staat aan het einde van een
dam de uit 1839 stammende vuurtoren. Zonder uitzondering worden
vrijwel alle werven omgeven door op de taluds gelegen bleekveld-
jes, die zijn afgezet met eenvoudige houten hekjes.

Kerkerbuurt

De Kerkerbuurt of Monnikenwerf vormt het centrum van het Marker leven. We treffen hier aan de zuidwestzijde van de buurt de uit 1904 stammende Nederlands Hervormde kerk aan, op dezelfde plaats, waar ook vroeger reeds een kerkgebouw werd aangetroffen. Noordoostelijk van de kerk ligt een kleine pleinvormige ruimte, waaraan het nogal uit de toon vallende nieuwe raadhuis is gebouwd. Vanaf deze ruimte verdeelt een smalle straat de buurt in twee vrijwel gelijke delen. De langgerekte woonblokken (aan weerszijden begrensd door nauwe stegen) zijn haaks op deze straat gesitueerd. Deze vrijwel alle uit hout opgetrokken woonblokjes, die in verschillende afzonderlijke woningen zijn onderverdeeld, liggen in een slechts gering verspringende rooilijn aan de hoofdstraat. Het beeld vanaf deze straat alsmede die van de naar buiten gerichte gevelwanden wordt daarom bepaald door een reeks houten topgevels, die alleen in hoogte onderling verschillen. De hogere huizen, vrijwel alleen voorkomend direct langs de hoofdstraat, zullen aanvankelijk alle hebben bestaan uit één woonlaag met een kap. Verschillende woonblokjes of delen er van komen voor op de lijst van beschermde monumenten. Zowel aan de hoofdstraat als aan de naar buiten gerichte zijde zijn enige smalle, door keurige hekjes omheinde erfjes aangelegd. Ieder heeft voorts op het talud van de terp buiten de woonkern een eigen bleekveld. Vermeldenswaard is ook de oude pastorie, een uit 1840 stammend gebouw met daarnaast nog een tweetal houten woonblokjes, tezamen aan de zuidwestelijke zijde de begrenzing vormend van zowel de kerksituatie als van de werfbebouwing. De plattegrond van gehele Kerkerbuurt vertoont een zeer regelmatige structuur, die een sterk geleide indruk maakt. Men heeft hierdoor een maximum aantal woningen op de terp bijeen kunnen bouwen. Een situatie, die uit een oogpunt van hedendaagse eisen van volkshuisvesting, hoe schilderachtig het geheel ook moge zijn, problemen oproept.

Binnenkort zal daarom een zorgvuldig opgesteld sanerings-c.q. rehabilitatieplan worden uitgevoerd, hetwelk beoogt het samenvoegen van enige te kleine eenheden tot een nieuwe woning, waarbij het uiterlijk zal worden gerestaureerd en aangepast. Op enkele plaatsen zal een inpandig gelegen huis terwille van de

licht- en luchttoetreding van de naastliggende huizen worden afgebroken. De hierdoor te maken open ruimten zullen door hekjes worden omheind en de functie van bleekveldjes krijgen. Het plan zal evenwel zodanig tot uitvoering worden gebracht, dat op geen enkele wijze afbreuk aan het karakter zal worden gedaan. Hier en daar zal zelfs een aspectverbetering optreden, omdat enige uit de toon vallende objecten zullen verdwijnen.

Havenbuurt

In tegenstelling tot de Kerkbuurt is het oude gedeelte van de Havenbuurt, ofschoon niet minder intensief bebouwd, onregelmatiger van aanleg. De buurt bestaat uit twee terpen, waarvan de meest zuidwestelijke en dichtst bij de haven gelegen werf de grootste is. Ook hier wordt een groot aantal karakteristieke houten woningen, waarvan meerdere onder één kap, aangetroffen. Te midden van de Marker woningen wordt in deze buurt een qua schaal en materiaaltoepassing sterk afwijkend gebouw, ingericht tot café annex hotelbedrijf, aangetroffen. Opvallend is evenwel dat door de intimiteit van de dicht er omheen gelegen bebouwing, het beeld door de houten huizen bepaald blijft. Voorts worden langs de landzijde van de Havenbuurt enige panden aangetroffen, die als veestal en hooiberging in gebruik zijn. Zij vormen een der weinige boerderijen van het eiland.

Het andere deel van de Havenbuurt bestaat uit een kleinere meer noordoostelijk gelegen terp. De hierop aanwezige bebouwing, bestaande uit een vijftal langgerekte houten huizen en enige daar omheen gelegen kleinere panden, is bijzonder schilderachtig. De merendeels op de Monumentenlijst geplaatste opstallen leveren tezamen in een gave aanleg, met steegplaveisel en omheinde erfjes aan de buitenzijde, een zo gaaf beeld op, dat wat uiterlijk betreft dit buurtje representatief voor de oude Marker woonwerf geacht kan worden.

De haven was tot 1837 slechts gering van omvang. In dat jaar werd het thans aanwezige noordelijke gedeelte aangelegd en in 1853 werd dit vergroot door het graven van de zuidelijk aangrenzende havenkolk. Beide delen zijn door een gedeeltelijk

weggegraven dam, waarop enige jaren geleden een scheepswerf met werfloots werd aangetroffen, gescheiden. Door de verbeteringen behoorde de Markerhaven in 1860 tot een der modernste vissershavens van Nederland. De thans hier omheen gelegen z.g. dijkwoningen stammen alle van na 1916, het jaar van de laatste watersnood. De traditionele opzet, zowel in vorm als materiaalkeuze, past goed in het karakteristieke beeld van Marken,

De buurten Moskou en Siberië met, zoals reeds vermeld, het oudstetype paalwoning, treffen we oostelijk van de in 1837 gegraven havenkolk aan.

Noordoostelijk van de Havenbuurt aan de Middenweg, die de verbinding vormt met de Kerkbuurt, ligt de vroeger bewoonde werf Altena. Deze reeds in 1818 verlaten woonbuurt is later tot begraafplaats ingericht.

De Kes en het Fort zijn twee dicht bijeen gelegen afzonderlijke woonterpen, op enige afstand zuidoostelijk van de Havenbuurt. Door middel van een tweetal zeer langgerekte blokken houten paalwoningen van recente datum zijn zij thans aan de Havenbuurt verbonden. Deze woonterpen zijn van elkaar gescheiden door een sloot, die een onderdeel vormt van de in 1825 gegraven afgreppeling van het kanaal. Beide buurten bezitten de eerder omschreven kenmerken, die karakteristiek voor Marken zijn. De relatie van deze beide werven, met de oorspronkelijk rondom aanwezige laaggelegen graslanden, is alleen aan de westzijde bewaard gebleven.

Witte Werf, Grote Werf, Rozenwerf en Moenischerf, waarvan de eerste drie gelegen zijn aan het Zereider pad, vormen een viertal woonbuurten, die zich door hun hoge ligging op bijzonder fraaie wijze manifesteren in het open polderland. Vooral de drie eerstvermelde zijn ten opzichte van elkaar fraai gelegen.

Geen enkel element verstoort de onderlinge samenhang, waarbij de meestal naar buiten gerichte houten topgevels van deze drie werven, gezien vanaf de ene naar de andere werf, een bijzonder markant beeld opleveren. De werven zijn slechts gering van omvang maar ook hier zeer intensief bebouwd. De smalle steegjes, die de

1.110519127016

woonblokjes begrenzen, leveren door hun geringe lengte tal van verrassende doorkijkjes op. Voorts worden alle eerder beschreven kenmerken ook hier aangetroffen. De huizen, waarvan slechts enkele later uit steen zijn opgetrokken, bestaan in beginsel alle uit een begane grond en een kap. Helaas is zeer recent midden op de Rozenwerf een weliswaar houten huis gebouwd, naar door de toepassing van twee woonlagen en een kap valt het zeer uit de toon, waarbij ook de kleurbehandeling van het schotwerk afwijkt van het origineel. Op meerdere plaatsen valt deze tendens te constateren, hetgeen afbreuk doet aan het kenmerkende karakter van Marken. Aan deze kleurtocpassing zal bijzondere aandacht besteed moeten worden.

Vermeldenswaard zijn ook de z.g. ijsbrekers in het IJsselmeer, die ter bescherming van de vlak langs het water gelegen Rozenwerfbebouwing zijn aangebracht.

De Moeniswerf is de kleinste van alle woonbuurten op Marken. Deze meest oostelijk gelegen werf aan het einde van het Moeniserwerf pad bestaat uit slechts enkele huizen, die min of meer afwijken van het Marker type. De werf is daarom mede door de geïsoleerde ligging alleen als element van goede schaal in het landschap van belang.

Naast de bescherming van het gehele eiland: waarvan het noordoostelijk geprojecteerde, ten dele uitgevoerde bestemmingsplan is uitgezonderd, is een zône water rondom het eiland binnen het voorstel getrokken. Het is duidelijk dat terwille van het voortbestaan van het unieke karakter deze zône water onontbeerlijk is.

Bij de verschillende waterstaatkundige werken, die zich in het kader van de Zuiderzee-inpolderingen rond Marken gaan afspelen, zal men bijzondere aandacht aan dit aspect moeten besteden.

Ofschoon aanwijzing tot beschermd dorpsgezicht van het onschreven gebied geen bevestiging van de bestaande situatie beoogt, moet de hieruit voortvloeiende stedenbouwkundige regeling al die waarborgen bieden, die de bovenomschreven karakteristiek ook voor de toekomst zal waarborgen. Een bijzonder gedetailleerd bestemmingsplan met uitvoerige voorschriften zal in dit geval dan ook noodzakelijk zijn.